

Klunili Peter'in Yahudilere Karşı Polemiği ve Literatürdeki Yeri

Peter of Cluny's Polemic Against the Jews and Its Place in the Literature

Arş. Gör.

Mahmud Sami Şengül

Manisa Celal Bayar Ü.
İlahiyat Fakültesi
Türkiye

Prof. Dr. Ahmet Güç

Bursa Uludağ Ü.
İlahiyat Fakültesi
Türkiye

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş : 11.06.2024

Kabul : 04.07.2024

Yayın : 31.12.2024

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Özet

Polemik metinleri Dinler Tarihi disiplini için en verimli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu türe ait çalışmalar araştırmacıya metinlerin yazıldığı döneme ait çeşitli bilgiler sunmanın yanı sıra esere konu tarafların inançları, birbirlerine bakış açıları, kendilerini nasıl tanımladıkları ve nerede konumlandıklarına dair başka bir yerde bulamayacağı ayrıntılar verebilir. Bu türün önemli bir kolunu teşkil eden Yahudi-Hıristiyan reddiye geleneğinde on ikinci yüzyıl önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yüzyılda Avrupa'da yazılan polemik metinlerinin sayılarında olağanüstü bir artış görülmektedir. Bunun yanı sıra içerik ve yöntemde yenilikler ortaya çıkmıştır. Bu makalede, 1122-1156 yılları arasında Fransa merkezli Kluni manastırlarını yönetmiş, yaşadığı dönemde Batı Kilisesi'nin önemli figürlerinden biri olarak kabul edilen Benedikten başrahibi Klunili Peter'in "Yahudilerin Müzmin İnatçılığına Karşı" başlıklı eseri; yazıldığı dönem, müellifin üslubu ve kaynakları, hakkındaki intihal iddiaları kısaca tartışılacak; kendisinden önceki Yahudi karşıtı Hıristiyan polemik metinleriyle benzeşen ve ayrışan yanları ortaya konarak eserin Yahudi karşıtı Hıristiyan polemik metinleri içindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Orta Çağ, Klunili Peter, Petrus Alfonsi, Polemik, Apoloji, Reddiye, Yahudi-Hıristiyan.

Abstract

Polemical texts are among the most productive sources for the discipline of the History of Religions. In addition to providing the researcher with various information about the period in which they were written, works of this genre can provide the researcher with details about the beliefs of the parties involved, their perspectives on each other, how they define themselves and where they position themselves, which cannot be found elsewhere. The twelfth century was an important turning point for Judeo-Christian refutations, which constitute an important branch of this genre. This century saw an extraordinary increase in the number of polemical texts written in Europe, as well as a change in content and method. The subject of this article is the work titled "Against the Inveterate Obduracy of the Jews" by the Benedictine abbot Peter of Cluny (aka Peter the Venerable), who led the Cluny monasteries centered in France between 1122-1156 and was considered one of the most important figures of the Western Church in his time. The period in which the work was written, the author's style and sources, and the plagiarism allegations against him will be discussed; its similarities and differences with classical polemical texts will be revealed by considering its content, and thus the place of the work in anti-Jewish Christian polemical texts will be tried to be determined.

Keywords: History of Religions, Middle Age, Peter the Venerable, Petrus Alfonsi, Polemics, Apology, Refutation, Jewish-Christian.

Giriş

Hristiyan yazarların Yahudiliğe ve Yahudilere yönelik eleştirilerinin yer aldığı eserler *Adversus Iudaeos/Judaeos Literatürü* başlığı altında değerlendirilmiştir.¹ Orta Çağ'da bu türden yaklaşık altı yüz eser yazıldığı tahmin edilmektedir. Günümüze kadar bunların ancak yüz kadarı düzenlenmiş ve basılmıştır.² Bu tür eserler Türkçe yazında reddiye, polemik, apoloji gibi isimlerle anılmaktadır. Basitçe reddiye³ bir fikri, inancı, iddiayı vb. reddetmeyi; polemik⁴ bunlara dair tartışmaları; apoloji⁵ ise savunmaları kasteder/içerir. Bu terimlerden son ikisi Batı dillerindeki çalışmalar aracılığıyla dilimize girmiştir. Aslında bahse konu çalışmaların çoğu bu tanımlamaların hepsini ya da en az ikisini içermektedir. Yani bu türde eserler verenler genellikle tartışır, savunur ve reddederler. Çalışmamızda, yararlanılan kaynaklardaki yaygın kullanımları nedeniyle çoğunlukla apoloji ve polemik ifadeleri tercih edilecektir.

Yahudiliğe yönelik Hristiyan eleştirilerinin tarihi Yeni Ahit metinlerine kadar uzanmaktadır. Sonrasında Kilise Babaları bazen doğrudan Yahudilere yönelik eserlerde bazen de başka eserlerin içinde yer alacak şekilde eleştirilerini sürdürmüşlerdir.⁶ Eserlerin dili genellikle Doğu'da Grekçe ve Süryanice; Batı'da ise Latince'dir.⁷ Yahudilere ilişkin tartışmaların temelinde özetle; Yahudilerin İsa'nın Mesihliği'ni, Oğulluğu'nu ve Tanrılığı'nı reddetmeleri; Yahudi şeriatının neshedilmiş olduğu ve bunun yerine Mesih İsa'ya imanın yeterli olduğu; Hristiyan Kilisesi'nin/Cemaati'nin yeni ve gerçek İsrail (yani Tanrı'nın seçilmiş halkı) olduğu; Eski Ahit'in (yani Yahudi Kutsal Kitabı *Tanah*'ın) Mesih İsa'ya işaret eden ve onu tanıtan metinlerle dolu olduğu ve Kutsal Kitap'ın da artık Yahudilere değil, Hristiyanlara ait olduğu, Kutsal Kitap'a dair doğru yorumun Yahudilerin değil, Hristiyanların yorumu olduğu, Yahudilerin Mesih'e yönelik tutumları ve onun öldürülmesindeki rolleri nedeniyle Tanrı tarafından cezalandırıldıkları gibi konular yer almaktadır.⁸

Apoloji metinleri bazen monolog (vaaz gibi) bazen de diyalog (bir Yahudi ve bir Hristiyan arasında) formatında hazırlanmışlardır. Klasik metinlerde yazar Kutsal Kitap'tan seçtiği pasajları yorumlayarak kendi görüşlerinin doğruluğunu ve karşı tarafın görüşlerinin yanlışlığını

¹ Türün erken dönem Hristiyan cemaatlerindeki ilk örnekleri için bk. Edward Kessler, *An Introduction to Jewish-Christian Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 50-64.

² Shlomo Simonsohn, *The Apostolic See and the Jews: History* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1991), 292. Bu konuda daha güncel bir bilgiye ulaşılammıştır.

³ Mustafa Sinanoğlu, "Reddiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), 34: 516-521.

⁴ Özellikle Yahudi Karşıtı polemikler bağlamında bk. Christopher M. Leighton, "Polemics", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler & Neil Wenborn (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 347-348.

⁵ Muhammet Tarakçı, "Hristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2005): 136-137.

⁶ Yeni Ahit'te yer alan Yahudi karşıtı içerikler ve Kilise Babaları'nın metinlerine dair tartışmalar için bk. Peter Richardson & David Granskou (ed.), *Anti-Judaism in Early Christianity, Volume 1: Paul and the Gospels* (Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1986); Stephen G. Wilson (ed.), *Anti-Judaism in Early Christianity, Volume 2: Separation and Polemic* (Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1986).

⁷ William Horbury, "Church Fathers", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler & Neil Wenborn (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 94-96.

⁸ James Carleton Paget, "Adversus Judaeos Literature", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler & Neil Wenborn (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 6-8.

kanıtlamaya çalışır. İki taraf üzerindeki otorite Kutsal Kitap'tır, dolayısıyla Tanrı'nın sözüdür. Diyalog metinlerinin çoğunda tartışılan Yahudi, kurgu bir karakterdir. Bu kurgunun gerçeğe uygun olmadığı dile getirilmiş ve eleştirilmiştir. Buna rağmen ilgili metinlerin yazıldıkları dönemde Yahudilere ve Yahudiliğe dair Hıristiyan bakış açısını sunduğu ifade edilmiş; ayrıca Yahudi karakterin ağzından sunulan eleştirilerin günlük hayatta iki taraf arasında yaşanan gerçek tartışma konularına ışık tutuyor olabileceği de değerlendirilmiştir.⁹ Latin Batı'da ise Hıristiyanların yazdığı apoloji metinlerinin öncelikleri buymuş gibi görüldüğünde dahi mutlaka Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmek amacıyla yazıldığı varsayılmamalıdır, çünkü bu metinler çoğu durumda Yahudi bir dinleyici kitlesi için erişilemez ya da anlaşılmazdı.¹⁰ Bu eserlerin daha çok Latince okuyabilen ve bunlara erişebilecek sınırlı sayıda Hıristiyan okuyucuya hitap ettiğini, bilhassa ruhban sınıfının bu konularda ilmi donanımını artırmayı ve onlar vasıtasıyla Hıristiyan halkı da bilinçlendirmeyi hedeflediğini varsayabiliriz. Polemik eserleri özellikle Batı Kilisesi'nde, Hıristiyan "sapkınlarla" yüzleşme ve yabancı dinlere saldırarak kendini kapatma yoluyla dışarıya karşı savunmaya, içeride ise istikrarı sağlayarak Hıristiyan grupların kimliklerinin oluşumuna ve korunmasına katkıda bulunmuştur.¹¹

Hıristiyanların Yahudilere dair bakış açısı ve onların ilahî plandaki yeri hakkında Kilise'nin görüşü, Yeni Ahit metinlerinin etkisiyle oluşmaya başlamış, Kilise Babaları'nın apolojileriyle gelişmiş ve bunlardan Augustinus'un (ö. 430) "tanıklık" teorisiyle son halini almış görünmektedir. Buna göre özetle, Yahudiler Tanrı'yla olan ahitlerini defalarca bozdukları ve yasaya uymadıkları için "seçilmiş halk" olma haklarını kaybetmişler; ayrıca Mesih'i inkâr etmeleri ve ölümüne sebep olmaları yüzünden Tanrı tarafından kıyamete kadar acz ve zillet içinde başka toplumların boyunduruğu altında yaşamakla cezalandırılmışlardır. Tanrı İsa Mesih aracılığıyla bedenlenmiş, onun (ve aynı zamanda kendisinin) kanı aracılığıyla Mesih'e iman edenlerle yeni bir ahit yapmış ve Musa'ya verdiği yasayı neshetmiştir. Hıristiyanlar hem Kutsal Kitap'ın yeni vârisi hem de Tanrı'nın yeni seçilmiş halkı olmuştur. Mesih'in ikinci gelişiyi eski İsrail halkı, yani Yahudiler de ona iman edeceklerdir. Onların o zamana kadar ilahî plandaki yerleri Hıristiyan hakikatinin canlı birer şahidi olmalarıdır. Burada Yahudi ve Hıristiyan ilişkilerinin diyalektik yapısı ortaya çıkmaktadır. Yeni İsrail'in varlığını ispat için eskisinin varlığı, Yeni Ahit'in dayanağı olarak eskisinin de kabulü söz konusudur. Ve doğal olarak Hıristiyanların seçilmiş halk olabilmesi için Yahudilerin seçilmişliklerinin iptali, Yeni Ahit'in geçerliliği için eskisinin hükmünün ilgası gerekir.¹² Yahudiler, her ne kadar gerçek anlamını kavrayamamış olsalar da Kutsal Kitap'ın koruyucularıdır ve onu kendi kurtuluşları için değil, Yahudi olmayanların kurtuluşu için korumaktadırlar. Eski Ahit'in Tanrı'nın bir zamanlar seçtiği halkla ilişkisinin yanı sıra, Hıristiyan müfessirler için bir vasfı da dünyayı Mesih'in gelişine hazırlamış olmasıdır. Dolayısıyla O'nun gelişi öncesinde ve sonrasında yaşanacaklara dair kehanetleri de içermektedir ve ondan daha çok

⁹ William Horbury, *Jews and Christians in Contact and Controversy* (Edinburgh: T & T Clark, 1998), 21-25.

¹⁰ Irvn M. Resnick, "Introduction to Dialogue Against the Jews", *Dialogue Against the Jews* (The Fathers of the Church, Mediaeval Continuation 8), (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2006), 3-4.

¹¹ Achim Hack, "Polemics", *The Brill Dictionary of Religion*, ed. Kocku Von Stuckrad (Leiden: Brill, 2007), 3: 1464-1465.

¹² Resnick, "Introduction to Dialogue Against the Jews", 4.

bu yönüyle istifade edilmektedir. Augustinus teorisini¹³ Mezmurlar 59:11'e dayandırır: "Onları öldürme, yoksa halkım unuttur, gücünle dağıt ve alçalt onları, Ya Rab, kalkanımız bizim."¹⁴

Yahudilerin hem gelecekte Hıristiyan olacakları ümidi hem de Hıristiyan hakikatini tüm dünyaya kanıtlayan canlı tanıklar olmaları nedeniyle öldürülmemeleri gerektiği Batı Hıristiyanlığında genel kabul görmüştür. Papa I. Gregory 598 yılında dönemin Palermo piskoposuna yazdığı mektupta, Yahudileri istekleri dışında vaftiz etmeye, onlara ve mallarına zarar vermeye, ibadetlerini engellemeye çalışan Hıristiyanları azarlamış,¹⁵ Yahudilere yönelik saldırıların önlenmesini, onların can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını emretmiştir.¹⁶ Fakat Papalığın -gittikçe artmaya başlayan otoritesine rağmen- bu yöndeki girişimleri genellikle etkili olamamış, Orta Çağ boyunca benzer içerikli Papalık fetva ve beratları yayınlanmaya devam etmiş ve bunlar *Sicut Iudaeis*¹⁷ adıyla anılan bir literatür oluşturmuştur.¹⁸

On birinci yüzyıl ortalarında yeniden canlanan, on iki ve on üçüncü yüzyıllarda ise zirve noktasına ulaşacak olan Yahudi karşıtı Hıristiyan polemikleri hem nicelik hem içerik hem de yöntem açısından değişim göstermiştir.¹⁹ Bu yüzyılda Yahudi karşıtı polemiklerin artışı genellikle ilk Haçlı Seferi sırasında ve ikincisi öncesinde yaşanan Yahudilere yönelik zulüm ve kıyımlarla; ayrıca Yahudilerin Batı Hıristiyan dünyası içindeki dinî ve ekonomik konumlarıyla ilişkilendirilmiştir. Haçlı Seferi'ne çağrı yapan din adamları Hıristiyanlığın düşmanlarını resmederken doğrudan hedef almasalar da Yahudileri de bu tabloya yerleştirmişlerdir.²⁰ Kutsal toprakları kurtarmak için uzun seferlere çıkacak savaşçılar neden önce kendi topraklarındaki bu düşmandan kurtulmadıklarını sıklıkla sorgulamışlardır.²¹ Kiliselerin, Haçlı Seferleri döneminde yaşadıkları finansal sorunları çözebilmek için kutsal eşyalarını Yahudi tefecilere rehin bıraktığı örnekler yeterince onur kırıcıyken, Yahudilerin bu emanetlerin kutsallığını kirleten eylemlerde bulunduğu söylentileri de yayılmıştır.²² Yahudilerin fırsat bulduklarında Haçlılara karşı

¹³ Detaylı bilgi için bk. Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law: Ideas of the Jew in Medieval Christianity* (Berkeley: University of California Press, 1999), 24-44.

¹⁴ Irvn M. Resnick, "Introduction to Against the Inveterate Obduracy of the Jews", *Against the Inveterate Obduracy of the Jews* (The Fathers of the Church, Mediaeval Continuation 14), (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2013), 22.

¹⁵ Jeremy Cohen, "Christian Theology and Anti Jewish Violence in the Middle Ages: Connections and Disjunctions", *Religious Violence Between Christians and Jews: Medieval Roots, Modern Perspectives*, ed. Anna Sapir Abulafia (Londra: Palgrave Macmillan UK, 2002), 45.

¹⁶ Shlomo Simonsohn, *The Apostolic See and the Jews: Documents: 492-1404* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1988), 15.

¹⁷ Gregory'nin mektubunun "Şu Yahudiler" veya "Yahudilerle ilgili" anlamına gelen ilk kelimeleri olan "Sicut Iudaeis" ifadesi, on ikinci yüzyıldan itibaren Papalığın 'Yahudilerin korunması' ile ilgili yayınladığı resmî yazıların özel ismi olarak kullanılmaya başlamıştır. Solomon Grayzel, "Papal Bulls", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik (Detroit (Mich.): Thomson, 2007), 4: 277.

¹⁸ Kessler, *An Introduction to Jewish-Christian Relations*, 48.

¹⁹ Türün on ikinci yüzyıldaki önemli örnekleri ve içerikleriyle ilgili tartışmalar için bk. Anna Sapir Abulafia, *Christians and Jews in the Twelfth-Century Renaissance* (Londra; New York: Routledge, 1995), 77-136.

²⁰ Kessler, *An Introduction to Jewish-Christian Relations*, 108.

²¹ Cohen, "Christian Theology and Anti Jewish Violence in the Middle Ages", 47-48; Kessler, *An Introduction to Jewish-Christian Relations*, 102; Resnick, "Introduction to Against the Inveterate Obduracy of the Jews", 12-13.

²² Resnick, "Introduction to Against the Inveterate Obduracy of the Jews", 24.

Müslümanlarla işbirliği yaptıkları da döneme ait söylentilerden biridir.²³ Dolayısıyla Yahudileri konu edinen vaazlar ve polemik eserlerinin sayısı artmış, hem Yahudilere yönelik kırımların önü kesilmeye çalışılmış hem de Yahudilerin Hıristiyan inancı ve toplumundaki yeri ve onlarla ilgili ne yapılması gerektiği tekrar tekrar tartışılmıştır. Bu durum tarafların birbirleri hakkında bilgisini artırmış; fakat birbirini daha iyi tanımak, hoşgörüyü değil, daha fazla baskı ve daha yoğun bir reddedişi getirmiştir.²⁴

On ikinci yüzyılda apolojiler Yahudilerin karakterini de ele almış ve onları çoğunlukla dünyevî olmak, ruhtan çok bedeni önemsemek, Hıristiyan hakikatini anlayamadıkları veya anlamamakta direndikleri için cahil, ahmak ve inatçı olmakla suçlamışlardır. Yine bu dönemde Yahudi kötülüğünün kaynağı olarak paraya tamah etmeleri ve açgözlülükleri; inançsızlık, inat ve sapkınlıklarının kaynağı olarak da Talmud'a dair inançları sebep gösterilmiş ve bu yöndeki eleştiriler literatürde artarak yer almaya başlamıştır. Kullanılan yöntemler de zenginleşmiş; akıl, taraflar arasında Kutsal Kitap'ın yanında ikinci bir otorite olarak var olmuş, eleştiriler giderek felsefi içerik kazanmıştır.²⁵ Bunda İspanya'da Müslümanlardan geri alınan topraklardaki yerleşik kültürle yaşanan etkileşimin ve bilhassa İslâm eserlerinden yapılan tercüme faaliyetlerinin katkısı da büyük olsa gerektir.²⁶ Zikredilenler çerçevesinde on ikinci yüzyıl Hıristiyan apolojistleri arasında önemli yere sahip bir isim de Klunili Peter'dir.

1. Klunili Peter ve Yahudilere Yaklaşımı

Asıl adı *Pierre Maurice de Montboissier*²⁷ olan Peter, Fransa'nın *Auvergne* bölgesinde 1092 veya 1094 yılında dünyaya gelmiştir. 1122'de seçildiği Kluni Manastırlarının Başrahipliği görevini 1156'daki ölümüne kadar sürdürmüştür. Ölümünün ardından geride zengin bir mektup koleksiyonu bırakmıştır.²⁸ Bunların arasında sapkın kabul ettiği Hıristiyanlara,²⁹ Yahudilere ve Müslümanlara³⁰ karşı farklı zamanlarda kaleme aldığı polemik metinleri de vardır. Peter ayrıca bir tercüme heyeti vasıtasıyla 1143 yılında Kur'an-ı Kerim'in ve birkaç İslami eserin ilk defa Arapçadan Latinceye çevrilmesini sağlamıştır. Tercümelerin yapıldığı şehre atfen *Toledo*

²³ Resnick, "Introduction to Against the Inveterate Obduracy of the Jews", 11-13.

²⁴ Amos Funkenstein, *Perceptions of Jewish History* (Berkeley: University of California Press, 1993), 172.

²⁵ Resnick, "Introduction to Dialogue Against the Jews", 8; Resnick, "Introduction to Against the Inveterate Obduracy of the Jews", 16-17.

²⁶ Resnick, "Introduction to Dialogue Against the Jews", 9-11.

²⁷ Montboissier adı Peter'in mensup olduğu aileyi belirtmektedir. "Venerable (Muhterem)" unvanı ise Peter'in yaşadığı dönemde üst düzey Kilise mensupları için kullanılmaktadır ve kendisi bu unvanla tanınmıştır. Kaynaklarda Petri Venerabilis, Petrus Venerabilis, Pierre le Vénéérable gibi adı ve unvanının Batı dillerindeki varyasyonları da kullanılmakla birlikte, günümüz akademik literatüründe yaygın olarak İngilizce *Peter the Venerable* ve *Peter of Cluny* kullanılmaktadır. Türkçe kaynaklarda Aziz Peter, Saygın Peter ve Muhterem Peter şeklinde anılmıştır. Peter'in en tanımlayıcı vasfının "Kluni başrahipliği" olması ve "Muhterem" lakabının yol açması muhtemel anlam sorunları nedeniyle bu çalışmada "Klunili Peter" ifadesi tercih edilmiştir.

²⁸ Giles Constable (ed.), *The Letters of Peter the Venerable, Volume II* (Cambridge: Harvard University Press, 1967), 12.

²⁹ Petri Venerabilis, *Contra Petrobrusianos Hereticos*, ed. James Fearn (Turnholti: Brepols, 1968).

³⁰ Peter the Venerable, *Writings Against the Saracens*, çev. Irvn M. Resnick (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2016).

Koleksiyonu yahut Kluni Manastırlarına atıfla *Kluni Külliyyatı* olarak bilinen bu eserler vesilesiyle Peter Batı'da ilk İslâm araştırmalarını başlatan kişi olmuştur.³¹

Peter 1122-1156 yılları arasında Fransa merkezli Kluni manastırlarını yönetmiş, yaşadığı dönemde Batı Kilisesi'nin önemli figürlerinden biri olarak kabul edilen Fransız asıllı bir Benedikten başrahibidir. Papalar, krallar ve imparatorlar tarafından sıklıkla tavsiyelerine başvurulmuş Peter, yalnızca zamanının mühim siyasî, dinî ve entelektüel meselelerinin çoğuyla ilgilenmekle yetinmemiştir.³² Peter'in kendine biçtiği rol, Kilise'nin koruyuculuğu ve doğru inancın savunuculuğudur. İster Hıristiyanlık içinden isterse dışından olsun kendi fikrine aykırı her fikri mücadele edilmesi gereken bir tehdit olarak değerlendirmiş; kılıçtan daha üstün ve tanrısal bir silah olarak gördüğü söz ve yazı yoluyla saldırıya geçmiştir.³³ Yardımcısı Poitiersli Peter, bir mektubunda ona hitaben şöyle yazmıştır: “Zamanımızda, Tanrı'nın yüceliğine karşı başkaldıran şeytanî gurur ve kibre boyun eğdirmek için kutsal Hıristiyanlığın en büyük üç düşmanı Yahudiler, sapkınlar ve Müslümanları ilahî sözlerin kılıcıyla mahveden bir tek sen varsın.”³⁴

O dönemde Haçlı Seferleri nasıl dünyaya ilahî bir düzen getirmeyi amaçlıyorsa; Peter'in polemikleri de Hıristiyan âleminin ruhanî düzenini çağdaş meydan okuyuculara karşı savunmayı amaçlamaktadır. Peter'in bakış açısına göre, bunlar -Heretikler, Yahudiler ve Müslümanlar- öbür dünyadan çok bu dünyaya meyillidirler; dolayısıyla manevî hayatı ve öte dünyayı önceleyen Hıristiyanlığa -bilhassa manastırcılığa- meydan okumaktadırlar.³⁵

Peter'in en uzun ve üslubu en sert metni olan Yahudilere karşı polemiği beş bölümden oluşmaktadır. “Yahudilerin Müzmin İnatçılığına Karşı”³⁶ başlığını taşıyan eserin ilk üç bölümü ve dördüncü bölümün yarısından fazlası 1144 yılına tarihlenmiştir. Dördüncü bölümün kalanı ve beşinci bölüm ise tahminen 1146'da eklenmiş ve eser 1147'de son haliyle yeniden tedavüle girmiştir.³⁷ Bu, bir nevi eserin genişletilmiş ikinci baskısıdır ve yeni eklenen kısımlar çalışmanın Giriş bölümünde belirtilen içerik planıyla örtüşmez. Aslında eserin ilk versiyonu içeriği bakımından, Orta Çağ'ın başlarında Hıristiyan âlimler tarafından üretilen ve çoğu İsa'nın tanrısallığını ve Mesih olarak rolünü destekleyen argümanlar sunan diğer Yahudi karşıtı polemik

³¹ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1964).

³² Petrus Venerabilis, *De miraculis libri duo*, ed. Denise Bouthillier (Turnholt: Brepols, 1988).

³³ Yvonne Friedman, “Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem”, *Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*, LVIII, (Brepols: Turnholt, 1985), VII.

³⁴ Peter the Venerable, *Writings Against the Saracens*, 164-165, krş. II. Kor. 10:5.

³⁵ Irven M. Resnick, “Introduction to Writings Against the Saracens”, *Writings Against the Saracens* (The Fathers of the Church, Mediaeval Continuation 16), (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2016), 13.

³⁶ Peter'in bu eserinin ilk dört bölümü aşağıdaki çalışmanın ikinci bölümünde incelenmiştir: Mahmud Sami Şengül, *Yahudilik Karşıtı Hıristiyan Polemikleri Bağlamında Klunili Peter (Peter the Venerable) ve Mesih Eleştirisi* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017); Latince metin için bk. Petri Venerabilis, *Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem*, ed. Yvonne Friedman (Brepols: Turnholt, 1985), 1-187; İngilizce çevirisi için bk. Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, çev. Irven M. Resnick (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2013), 48-287.

³⁷ Resnick, “Introduction to Against the Inveterate Obduracy of the Jews”, 31; Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Friedman, “Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem”, LXIII-LXX.

eserlerinden belirgin bir şekilde farklı değildir.³⁸ Eseri farklı kılan, ikinci versiyonda eklenen kısımlardır. Bu kısımlarda Peter'in Yahudilere yönelik tavrında bariz bir değişim görülür. Yeni yaklaşımı daha sert, tavizsiz ve hakaret doludur. Aradaki üç yılda Peter'deki değişime neyin sebep olduğu tartışılmıştır. Bununla ilgili iki neden öne çıkmaktadır. İlki, Kluni Manastırları'nın Yahudi tefecilerle yaşadığı borç alışı-verişinin olumsuz etkileridir. Önceden Kilise bölgede yaşayan Yahudi halka borç verir konumdayken, ilk Haçlı Seferi sonrası tedricen Yahudi tefecilerden borç ister, hatta bunun için ayinlerde kullanılan değerli kutsal eşyayı rehin bırakır hale gelmiştir.³⁹ İkincisi, Peter'in Talmud'u keşfidir. Bunun nerede, ne zaman ve nasıl olduğu belirsizdir. Fakat bu üç yıllık aralıkta olma ihtimali yüksektir. Çünkü Peter bu tarihten önce Talmud'dan hiçbir yerde bahsetmemiştir.⁴⁰ Peter Şeytan işi bir kitap olduğuna inandığı Talmud'un; Yahudiler için Tanah'ın da üstünde bir otorite olduğunu ve içeriğinde yer alan hikâyelerin Tanrı'ya karşı düpedüz küfür olduğunu düşünmektedir.⁴¹ Peter'a göre Yahudilerin Talmud'da söyledikleri yalanlar, sonra kendilerinin de bunlara inanmaları hatta başkalarını da bu sapkınlıklara inandırmaları -Peter Yahudilerin Hz. Muhammed'in (sözde) sapkınlığında da payı olduğuna inanmaktadır-;⁴² onları iflah olmaz yalancılar ve kurtarılması mümkün olmayan sapkınlar haline getirmiştir.⁴³

Yahudilere karşı tavrındaki bu sertlik 1146'da İkinci Haçlı Seferi'ne çıkmak üzere olan Kral VII. Louis'e yazdığı mektupta da görülmektedir. Peter mektubunda Müslümanlara karşı savaşı destekler ama yanı başlarında kâfirlikte onlardan daha ileri olan ve her gün Hıristiyan kutsallarına söven ve onları ayaklar altına alan Yahudilerin varlığına dikkat çeker. Kral'a yine de ilahî emir gereği Yahudilerin canlarının bağışlanmasını ama mallarına el konulmasını tavsiye eder. Bu şekilde İsa Mesih'in ordusunun masraflarını, O'na karşı çıkan ve Hıristiyan dünyasının tam ortasında küfre devam eden Yahudilere ödetmek, ilahî adaleti kısmen de olsa sağlayacaktır.⁴⁴

2. "Yahudilerin Müzmin İnatçılığına Karşı" Adlı Reddiye

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Klunili Peter'in "Yahudilerin Müzmin İnatçılığına Karşı" adlı reddiyesi dört bölüm olarak planlandığı halde beş bölümden oluşmaktadır. Yapılan araştırmalar, eserin Giriş kısmında verilen içerik planına uygun bir şekilde dört bölüm olarak tamamlandığını fakat yaklaşık iki yıl sonra dördüncü bölümün uzatılarak ve beşinci bir bölüm eklenerek geliştirildiğini ortaya koymuştur.⁴⁵ Peter eserinin başında şöyle bir içerik planı sunmaktadır:

Aslında, bazı konularda bizimle hemfikir olduğunuzu, ancak çoğunda inatla bizimle aynı fikirde olmadığınızı da bilmiyorum değilim. Mesih'in peygamberler tarafından birçok kez ve çeşitli şekillerde önceden bildirildiğini kabul ettiğiniz için

³⁸ Scott G. Bruce, *Cluny and the Muslims of La Garde-Freinet: Hagiography and the Problem of Islam in Medieval Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 2015), 88.

³⁹ Bruce, *Cluny and the Muslims of La Garde-Freinet*, 87-88.

⁴⁰ Irven Resnick, "Peter the Venerable on the Talmud, the Jews, and Islam", *Medieval Encounters* 24 (2018): 519.

⁴¹ Resnick, "Peter the Venerable on the Talmud, the Jews, and Islam", 521.

⁴² Peter the Venerable, *Writings Against the Saracens*, 40.

⁴³ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 282-283.

⁴⁴ Alex J. Novikoff, *The Twelfth-Century Renaissance: A Reader* (Toronto: University of Toronto Press, 2016), 162-165.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bk. Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", LXIII-LXX.

bizimle aynı fikirdesiniz. Onun Tanrı'nın Oğlu olduğuna inanmadığımız, Tanrı olduğunu inkâr ettiğiniz, tıpkı diğer krallar gibi zaman içinde hüküm süreceğine⁴⁶ ve henüz gelmediğine inandığımız için bizimle aynı fikirde değilsiniz. Bu nedenle, bahsettiğimiz bölümler size karşı önerdiğimiz sırayla takip edilmelidir.⁴⁷

Eser gerçekten de dördüncü bölümün dörtte üçü bitene kadar bu plana göre ilerlemektedir. İlk bölüm “Mesih’in Tanrı Oğlu olduğuna dair”⁴⁸ başlığını taşımaktadır. Onu, “Mesih’in tam olarak Tanrı olduğunun gösterilmesi”⁴⁹ başlıklı ikinci bölüm, “Yahudilerin düşündüğünün aksine Mesih gelip geçici bir kral değil, ebedî ve semavî Kral’dır”⁵⁰ başlıklı üçüncü bölüm ve “Burada Mesih’in, Yahudilerin aptalca düşündüğü gibi ileride gelmeyeceği, aksine dünyanın kurtuluşu için kesin ve önceden belirlenmiş bir zamanda geldiği gösterilmektedir”⁵¹ başlıklı dördüncü bölüm takip etmektedir. Bu bölümdeki argümanlar ve tartışmalar da sunulduktan sonra Peter;

Bu nedenle, ey Yahudiler, gördüğüm kadarıyla bu dört bölümle, Mesih’in peygamberler tarafından birçok kez Tanrı'nın Oğlu olarak öngörüldüğünü ya da ilan edildiğini anlamanın gerekli olduğu kanıtlanmıştır. O, Tanrı tarafından kendilerine verilen lütuflar nedeniyle Tanrı'nın oğulları oldukları söylenen bazı insanlar gibi Tanrı'nın Oğlu değildir, daha ziyade Baba'nın özünden gelen doğal bir nesil sayesinde Tanrı'nın Oğlu'dur. Böylece Tanrı'nın Oğlu'nun aynı zamanda Tanrı olduğu kanıtlanmıştır. O, haklarında şöyle okunan tanrıların sayısına ait değildir: “Rab tanrıların tanrısı olarak konuştu”⁵² ama aslında, “ışık ışıktan nasıl doğduysa, Tanrı da gerçek Tanrıdan öyle doğmuştur.”⁵³ Mesih’in hiçbir şekilde dünyevî ya da cismanî bir kral olarak anlaşılması gerektiği ve krallığının geçici bir krallık olduğuna inanılmayacağı kanıtlanmıştır. Aslında, dünyevî bir krallığın Tanrı'ya yakışmadığı, yaratılmış ve ebedî olanın birbiriyle uyumlu olmadığı gösterilmiştir. Mesih'in zaten gelmiş olduğu, bu yüzden Yahudiler ya da başkaları tarafından sanki gelmemiş gibi beklenmemesi gerektiği kanıtlanmıştır.⁵⁴

diyerek kitabını tamamlamış gibi görünür.⁵⁵ Fakat hemen ardından gelen paragrafla daha önce sunacağını söylemediği yeni bir konuya giriş yapar:

⁴⁶ Yani zaman ve mekânla sınırlı dünyevî bir krallık.

⁴⁷ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 51.

⁴⁸ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 52.

⁴⁹ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 69.

⁵⁰ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 102.

⁵¹ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 137.

⁵² Mezmurlar 49:1 (Vulgata) Günümüz Türkçe Kutsal Kitap nüshalarında, 50:1 (“Güçlü olan Tanrı, RAB konuşuyor.”).

⁵³ İznik Kredosu'na atıf.

⁵⁴ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 156-157.

⁵⁵ Eserin buraya kadar olan kısmı daha önce çalışıldığı için burada ayrıca değinilmeyecektir. Bk. Şengül, *Yahudilik Karşısı Hıristiyan Polemikleri Bağlamında Klunili Peter (Peter the Venerable) ve Mesih Eleştirisi*, 48-74.

*Bütün bunlar hem kutsal metinlerle hem de yenilmez argümanlarla kanıtlandığına göre, ey Yahudiler, siz hangisini destekleyeceksiniz? Eğer Kutsal Yazılarımıza inanıyorsanız, o zaman otoriteyi kabul edin. Eğer mantıklı ya da makul olmak istiyorsanız, o zaman sunduğum argümanları kabul edin. **Hâlâ endişeliyseniz, tüm bunları doğrulayan mucizelere inanın**, çünkü elçimize⁵⁶ göre, “Yahudiler işaretler isterler.”⁵⁷ “Kaldırmayın borazanınızı, Tanrı’ya karşı haksız sözler etmeyin.”⁵⁸ Yasanız döneminde yapılan mucizelerle övünmeyin, bu nedenle ya da başka bir nedenle onu Mesih’in Müjdesi’ne tercih etmeyin. Yahudi yasasının mucizeleri çok ve büyüktü, ama Hıristiyan inancının işleri çok daha büyük ve kıyaslanamayacak kadar harikadır.”⁵⁹*

Onun bahsettiği yeni konu “Hıristiyan Mucizeleri”dir. Peter, insanı din değiştirmeye itecek beş etken sayar: Kutsal Kitap’ın otoritesi, akıl, mucizeler, güç ve dünyevî zevkler. İslâm’ın geniş bölgelere yayılabilmesini son ikisine bağlar; insanlar ölüm korkusu veya şehvetlerinden ötürü bu dine girmişlerdir. Oysa Hıristiyanlık din değiştirmeye zorlamayı bir seçenek olarak görmez ve dünyevî zevkleri ve zenginliği terk etmeyi vazeder. Geriye kalan üçü içinden Kutsal Kitap ve aklın argümanları yoluyla Yahudileri ikna edemediyse geriye sadece mucizeler kalmıştır. Hıristiyan mucizeleri dünyanın birçok yerinde insanları hayretler içinde bırakmaktadır ve sadece Hıristiyanlar değil, diğer dinlerden insanlar da buna tanıklık etmiş ve etmektedirler.⁶⁰ Peter bu kısımda Hıristiyanlığın başlangıcından itibaren yaşanmış ve yaşanmakta olan çok sayıda mucizeye dair örnekler sıralar ve sonunda bu mucizeleri, Tanrı’nın Hâbil’in kurbanını kabul ederek onu Kâbil’e tercih ettiği gibi, Hıristiyanları Yahudilerin yerine kendi halkı kılmasının kanıtı olarak sunar.⁶¹

Ardından Talmud eleştirilerine hasredilen “Yahudilerin saçma sapan masallarına dair” başlıklı beşinci bölüm gelir. Peter, “Talmud” ismini zikreden ilk Hıristiyan yazardır. Aslında ondan yaklaşık 35 yıl önce Petrus Alfonsi İspanya’da yazdığı Yahudi karşıtı polemiğinde, Talmud eleştirilerine yer vermiştir ama “Talmud” adını zikretmemiş, bunun yerine “bilgelerinizin öğretileri” ifadesini kullanmıştır.⁶² Peter “Talmud” adını, kendisine İsa Mesih’in bildirdiğini söyleyerek duruma mucizevî bir hava katmakta, böylece bilgi kaynağı karanlıkta kalmaktadır. Beşinci bölüm Peter’in Yahudilere karşı tavrının en katı halini aldığı pasajları içerir. Bu bölümün girişinde yer alan birkaç pasajın Türkçe çevirisini; Peter’in hem vaazı andıran ama teatral üslubunu hem de Yahudilere bakış açısını yansıtan en iyi örneklerden olduğu için aşağıda vereceğiz:

⁵⁶ Pavlus.

⁵⁷ I. Korintliler 1:22 (Vulgata). Günümüz Türkçe Kutsal Kitap nüshalarında: “Yahudiler doğaüstü belirtiler isterler.”

⁵⁸ Mezmurlar 74:6 (Vulgata). Günümüz Türkçe Kutsal Kitap nüshalarında: 75:5 “Kaldırmayın başınızı! Tepeden konuşmayın!”

⁵⁹ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 157.

⁶⁰ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 192-198.

⁶¹ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 210.

⁶² Resnick, “Introduction to Dialogue Against the Jews”, 32.

Bana öyle geliyor ki, ey Yahudi, bu kadar çok kanıt ve argümanla, her insanı tatmin ettiğimi düşünüyorum. Ama eğer her insanı tatmin ettiysem, o zaman sizi de tatmin etmişimdir, tabi eğer siz de insansanız. Aslında, yalan söylememek için insan olduğunuzu söylemeye cesaret edemiyorum, çünkü insanı diğer hayvanlardan ya da vahşi yaratıklardan ayıran ve onlara üstünlük sağlayan o rasyonel yetinin sizde ölü halde olduğunu biliyorum... Şimdi size neden vahşi bir hayvan, neden bir canavar, neden bir yük hayvanı denmesin? Bir ineği ya da isterseniz bir eşeği düşünün (çünkü sürü hayvanları arasında daha aptal olanı yoktur) ve duyabildikleri her şeyi onunla birlikte dinleyin. Sizin iştmenizle eşeğin iştmesi arasında ne fark var? Eşek duyar ama anlamaz; Yahudi duyar ama anlamaz... Yüce peygamberiniz de sizin için aynı şeyi söylemedi mi? "Kulaklarınla duyacaksın ama anlamayacaksın; gözlerinle göreceksin ama algılamayacaksın."⁶³ Bu nedenle, sizin bir yük hayvanı ya da vahşi bir hayvan olduğunuz bu kutsal otoriteler tarafından tamamen kanıtlanmış olmasına rağmen ve bunu önceki dört bölümde yeterince açık bir şekilde ortaya koymuş olmama rağmen (onlardan etkilenmemiş olsanız bile), yine de, bir kez gün ışığına çıkarıldığında, sadece Hıristiyanlar için değil, tüm dünya için gerçekten bir yük hayvanı olduğunuzu ve bunu onayladığımda gerçeğin sınırını aşmadığımı ya da en azından biraz fazla ileri gitmediğimi açıkça ortaya koyan beşinci bir bölümün eklenmesine izin verin... O zaman bu canavar hayvanı ininden çıkarıyorum ve onu tüm dünyanın sahnesine, tüm insanların gözleri önüne gülerek itiyorum. O kitabını herkesin huzurunda sana gösteriyorum, ey Yahudi, ey vahşi canavar, o kitap dediğim senin Talmud'un, peygamberlerin kitaplarına ve tüm gerçek hükümlere tercih ettiğin o korkunç öğretilerdir. Ama ben Yahudi olmadığımı göre, bu adın benim tarafımdan nasıl bilindiğini, nereden kulağıma çalındığını, Yahudi sırlarını bana kimin açıkladığını, sizin en mahrem ve en gizli sırrınızı kimin açığa vurduğunu merak ediyor musunuz? O, o, diyorum, inkâr ettiğiniz Mesih; sahteliğinizi ortaya çıkaran, alçaklığımızı açığa vuran Gerçek'tir.⁶⁴

2.1. Peter'in Kaynakları, Metodu ve Üslubu

Peter'in kaynakları; Eski ve Yeni Ahit, Hıristiyan yazarların eserleri, nadiren paganlara ait eserler ve Yahudiliğe saldırmak için kullandığı Yahudi kaynaklarından oluşmaktadır.⁶⁵ Yahudilerle tartışmak için kullandığı Eski Ahit metinlerinin seçiminde bir yenilik yoktur. Bu alanda kendisinden önce yazarların da kullandığı, cephanelik olarak nitelendirilebilecek çok sayıda malzeme hâlihazırda mevcuttu ve Peter da bunlardan faydalanmıştır.⁶⁶ Metinlerin

⁶³ Yeşaya 6:9.

⁶⁴ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 211-212.

⁶⁵ Friedman'in Peter'in muhtemel kaynakları hakkında fikir vermesi açısından Kluni kütüphane kataloğuna yaklaşımı hakkında bk. Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", XII.

⁶⁶ 180 yılından önce yazılmış olan Yahudi karşıtı Hıristiyan metinlerindeki Eski Ahit alıntılarının bir dökümü için bk. Bradley H. McLean, *Citations and Allusions to Jewish Scripture in Early Christian and Jewish Writings Through 180 C.E.* (Lewiston: Edwin Mellen Press, 1992).

yorumlanmasında da Kilise Babaları'nın, bilhassa Jerome (ö. 420) ve Augustinus'un yorumlarıyla benzerlikler çok sayıdadır hatta bazıları doğrudan kopyalanmış dahi olabilir.⁶⁷ Peter'in bir metni doğrudan alıntıladığını söylediği durumlarda bile aslında ikincil metinden kopyaladığı vakidir.⁶⁸ İlk bakışta Yahudi kaynaklarına ve inançlarına derin bir hâkimiyeti olduğu görüntüsü verse de; Eski Ahit'in Yahudi tefsirine yönelik eleştirileri de yeni değildir.⁶⁹ Peter Yahudi tefsirini çağdaş Yahudilerden duyduğunu iddia etmektedir ama kaynakları çoğu durumda ikincil kaynaklardır ya da oldukça eskidir.⁷⁰

İbranice ve Grekçe bilmeyen Peter; kullandığı Kutsal Kitap pasajlarının İbranice-Grekçe-Latince metinleri arasında farklılıkların olduğu durumlarda Jerome'a sadık kalmayı tercih etmiştir. Yahudi kanonuna dâhil olmayan pasajları kullandığında⁷¹ ya durumun farkında değildir ya da bilmezden gelmektedir.⁷² Peter hem Yahudiler hem Hıristiyanlar üzerinde ortak otoritesi olması hasebiyle argümanlarını genel olarak Eski Ahit pasajları üzerinden kurmakla birlikte, argümanını destekleyen durumlarda Yeni Ahit pasajlarına da sıklıkla yer vermiş; hatta aynı gerekçeyle her iki grup için de doğrudan bir geçerliliği olmamasına karşın "Sybil Kehanetleri"⁷³ gibi pagan kaynakları da kullanmıştır.⁷⁴

Peter Hıristiyan hakikatlerini öncelikle Eski Ahit metinleri aracılığıyla kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu yöntem hem muhatabı, hatalarını göstererek ikna etmeyi; hem de taraftarın kalbindeki muhtemel şüpheleri gidermeyi amaçlamaktadır ve yüzlerce yıldır Yahudilere karşı yazan Hıristiyanlarca kullanılmaktadır. Eski Ahit hem Hıristiyanlığın hem de Yahudiliğin ortak mirasını temsil ettiğinden, bu zemindeki tartışmalarda Peter, Yahudi ve Hıristiyan yorumlarını değerlendirir ve Yahudilerin Tanah'ı doğru anlamadığı, bu nedenle görüşlerinin reddedilmesi gerektiği sonucuna varır. Daha sonra Yahudilerin yanlış bulduğu inançlarına ve Eski Ahit dışındaki kutsal metinlerine (Talmud'a) yönelir ve burada sadece Yahudi yorumunu değil, metinleri de reddeder.⁷⁵

Eski ve Yeni Ahit metinleri Peter'in çalışmasında sadece tartışmalarda silah olarak kullanılmaz, aynı zamanda onun üslubu üzerinde edebi bir etkiye de sahiptir.⁷⁶ Peter'in kitabının özellikle ilk bölümleri üzerinde hem tema hem de biçim açısından belirleyici etkiye sahip kaynak

⁶⁷ Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", IX.

⁶⁸ Açık bir örnek için bk. Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 128. Peter burada Tertullian'dan doğrudan alıntı yapacağını söyler ama aslında Jerome'un Tertullian'dan yaptığı uzun bir alıntıyı kullanmaktadır.

⁶⁹ Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, 26. Kritzeck burada Peter'in kendinde Yahudi zihnine dair çağdaşlarında olmayan derin bir anlayış geliştirdiğini iddia etmektedir.

⁷⁰ Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", XII.

⁷¹ Baruk 3:36-38'den alıntı yaptığı bir örnek için bk. Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 76-77.

⁷² Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", XII.

⁷³ Sybil, bazı Hıristiyanlarca İsa'nın gelişini önceden haber verdiğine inanılan bir pagan kâhinedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Arnaldo Momigliano, "Sibylline Oracles", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade (New York: MacMillan Publishing Co., 1987), 13: 305-308.

⁷⁴ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 99-100.

⁷⁵ Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", VIII.

⁷⁶ Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", IX.

ise Quodvultdeus'un⁷⁷ (ö. 450) beşinci yüzyıldaki vaazıdır. Peter eserini bu vaazı (ya da *Ordo prophetarum* adındaki teatral versiyonunu) temel alarak planlamıştır.⁷⁸ Vaazın açılış cümleleri ve sonucu, eseri için bir çerçeve görevi görmüştür. Peter sadece bu cümleleri kopyalamakla kalmamış, kitabın ilk bölümlerini *Ordo prophetarum*'da olduğu gibi Eski Ahit peygamberlerinin belli bir sırayla sahneye davet edilmesi şeklinde inşa etmiştir.⁷⁹ Quodvultdeus'un vaazı Kluni'de Noel'den dört gün önce yapılan ayinlerin resmî vaazı olarak kullanılmaktaydı. Yahudiler, keşişler korosunca periyodik olarak azarlanır ve bilinçli körlükleri için hesap vermeye çağrılırlar, bir süre sonra vaaz *Ordo prophetarum* oyununa dönüşürdü.⁸⁰ Friedman'a göre Peter'in eşsizliği ve bireyselliği bu edebî çerçeveyi kullanmasında ifadesini bulmuştur. Bir peygamberi ya da diğer "tanığı" sunduğu her önemli Kutsal Kitap pasajını yorumlamış ve teolojik bir bakış açısıyla tartışmıştır. Böylece tefsire dair amaçlarını zamanının edebi modasına uydurmuş ve oldukça sıkıcı olan teolojik bir tartışmayı daha dramatik hâle getirmiştir.⁸¹

Peter polemik eserlerini yazma sebeplerini muhatabını ikna etmek ve doğru yola döndürmek ya da en azından akli karışması mümkün dindaşlarını sapkın görüşlere karşı bilgilendirerek korumak olarak zikretmiştir. Her ne kadar kitabının İbraniceye çevrilmesi gibi bir hayalinden bahsetmese de çok az sayıda Yahudi'nin bile yazdıklarından etkilenmeleri ihtimalinin onun için yeterli olduğunu söyler.⁸² Fakat yazılarındaki sert ve saldırgan üslup, ana okuyucu kitlesi olarak kendi cemaatini/dindaşlarını gördüğü izlenimini vermektedir. Eserlerindeki bu üslubu günlük hayattaki barış yanlısı, ılımlı ve arabulucu kişiliğiyle⁸³ çelişik bulunmuştur.⁸⁴

Peter eseri boyunca Yahudilere karşı giderek sertleşen bir üslup kullanmıştır. Ona göre kutsal metinlere ve mantığa dayanarak temellendirdiği argümanlarını kabul etmemeleri Yahudilerin insan olmadıklarını göstermektedir. Yahudiler için pislik (dışkı manasında), aptal, canavar, hayvan, köpek ve domuz gibi ifadeleri eser boyunca sıklıkla kullanmıştır.⁸⁵ Peter'a göre onlar aslında Mesih diye Deccal'i beklemektedir ve Şeytan onlarla insanın bir maymunla oynadığı gibi oynamakta, onları bir yük hayvanı gibi istediği yere sürmektedir.⁸⁶ Peter Yahudileri, öğretilerini ve sinagoglarını Şeytan'la ilişkilendirmekte, hatta onların Şeytan'dan da aşağı olabileceklerini savunmaktadır; çünkü işi aldatmak olan Şeytan bile sadece başkalarını aldatmaktadır.⁸⁷ Oysa

⁷⁷ Beşinci yüzyıl Afrikalı Kilise Babalarından ve Augustinus'un öğrencilerindendir. Kartaca Piskoposluğu yapmıştır. Daha geniş bilgi için bk. Quodvultdeus, *Quodvultdeus of Carthage: The Creedal Homilies: Conversion in Fifth-Century North Africa*, çev. Thomas Macy Finn (New York: Newman Press, 2004).

⁷⁸ Karl Young, *The Drama of the Medieval Church* (Clarendon, 1967), 2: 125; Detaylı bilgi için ayrıca bk. Karl Young, *Ordo Prophetarum* (Madison: Wisconsin Academy of Sciences, 1922); Eseri konumuz bağlamında ele alan erişemediğimiz bir doktora tezi: Regula Meyer Evitt, *Anti-Judaism and the Medieval Prophet Plays: Exegetical Contexts for the <i>Ordines Prophetarum</i>* (University of Virginia, 1992).

⁷⁹ Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", XIII.

⁸⁰ Dominique Iogna-Prat, *Order and Exclusion: Cluny and Christendom Face Heresy, Judaism, and Islam*, çev. Graham Robert Edwards (Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 2003), 286.

⁸¹ Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", XIII-XIV.

⁸² Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 244.

⁸³ Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, 6.

⁸⁴ Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", VII.

⁸⁵ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 128, 244.

⁸⁶ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 122.

⁸⁷ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 141, krş. Yuhanna 8:44; 65, 121, 229, krş. Vahiy 2:9.

Yahudiler hem başkalarını hem kendilerini aldatmaktadırlar.⁸⁸ Peter, çağdaşı olan Yahudileri İsa'nın zamanında yaşayanlarla (yani Mesih'in katilleriyle) bir görür. Böylelikle Peter sürekli Tanrı'ya ve kutsal şeylere söven, inkârcı Mesih katillerinin öldürülmelerini öğütlemenin sınırına gelir, fakat bu sınırı geçmez.⁸⁹ Bunun sebebi kişiliğinde var olduğunu sıklıkla zikrettiği yoğun insanlık sevgisi ya da merhamet değildir:

Elimizi kanunuzu dökmekten alıkoyan yalnızca Kutsal Kitap'ın 'onları öldürme!' emridir. Bu emir sizin onurunuz değil, zilletiniz için, ibret-i âlem olmanız için! Böylece lanetlenmiş ve kaçmış, insan olarak kardeşiniz ama ilahî yönüyle Rabbiniz olan Mesih'in kanını döktükten sonra yeryüzünde emniyetsiz hâle getirildiniz. Yani ölümden daha beteriyle cezalandırıldınız; bu dünyada insanlar arasında kınanacak, ahirette ise sonsuza dek iblisler arasında alay konusu olacaksınız. Kuşkusuz kötü yüreğiniz ve sadece insanlara değil, Tanrı'ya karşı bile kâfirce söven ağzınız bunları hak ediyor.⁹⁰

2.2. Eserin Konumu ve İntihal İddiaları

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Klunili Peter'in "Yahudilerin Müzmin İnatçılığına Karşı" adlı eseri, Yahudi karşıtı apolojiler arasında döneminin en önemli eseri değildir. On ikinci yüzyılda bu türün en önemli eseri Petrus Alfonsi'nin "Yahudilere Karşı Diyalog" adlı çalışmasıdır. Petrus asıl adı Moşe/Musa olan, sonradan Hıristiyanlığa geçmiş bir İspanya Yahudisi'dir. Latince kaleme aldığı eserini, sembolik olarak Moses adlı bir Yahudi ve Petrus adlı bir Hıristiyan arasındaki diyaloglar şeklinde tasarlamıştır. Onun türe getirdiği en büyük yenilik ise "Bilgelerinizin Öğretileri" diyerek atıfta bulunduğu "Talmud"a dair eleştirileridir. Alfonsi İbranice, Arapça, İspanyolca ve Latince bilmektedir ve eski bir Yahudi olması hasebiyle Yahudiliğe dair bilgisi de herhangi bir Hıristiyan yazarın erişebileceği seviyenin çok üstündedir. Bu da eleştirilerinin özgünlüğünü ve eserinin kıymetini artırmaktadır.⁹¹ Alfonsi'nin eserinin günümüze yaklaşık 80 adet el yazması nüshası ulaşmıştır. Peter'in eserinin ise sadece 4 nüshası günümüze ulaşabilmiştir. Bu veri bize iki eserin Orta Çağ boyunca okunma oranları kıyaslandığında Alfonsi'nin eserinin çok daha popüler olduğunu, dolayısıyla kendisinden sonraki dönemlerde Yahudi-Hıristiyan ilişkilerine etkisinin de daha fazla olması gerektiğini göstermektedir.⁹² Yine de hem yazarının konumu hem de eserin içerik ve üslubuna dair kendine has özellikleri, Klunili Peter'in çalışmasını dönemin önemli Yahudi karşıtı polemiklerinden biri yapmaktadır. Bununla birlikte Peter'in "Talmud" ismini değilse de beşinci bölümde kullandığı içeriği Alfonsi'nin eserinden kopyaladığı iddia edilmiştir. Bu iddianın sebebi Peter'in, eserinin beşinci bölümünde Talmud'dan yaptığı alıntılarının bir kısmının Alfonsi'nin alıntılarıyla eşleşmesidir. Alıntılara

⁸⁸ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 207-208, 282.

⁸⁹ Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", VIII.

⁹⁰ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 232.

⁹¹ Alfonsi ve eseri için bk. Petrus Alfonsi, *Dialogue Against the Jews*, çev. Irven M. Resnick (Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2006).

⁹² John V. Tolan, *Petrus Alfonsi and His Medieval Readers* (Gainesville: University Press of Florida, 1993), 159.

yaptıkları yorumlar ise farklıdır.⁹³ Ayrıca Peter'ın Talmud eleştirilerinde Alfonsi'ninkilerle eşleşmeyen kısımlar da vardır. Hem Alfonsi hem Peter'ın birbirlerinden bağımsız olarak İspanya kökenli bir Talmud antolojisini kullanmış olma ihtimalleri daha yüksek bulunmuştur. Peter'ın beşinci bölüm için ek olarak "Ben Sira Alfabeti"⁹⁴ olarak bilinen bir eserden ve/veya bu eserin ve Talmud'un içeriğine vâkıf olan bir Yahudi'den veya eski bir Yahudi'den yararlandığı düşünülmektedir.⁹⁵ Sonuç olarak Peter'ın Alfonsi'nin eserini görmüş ve ondan yararlanmış olma ihtimali halen mevcuttur fakat bu konuda kesin bir hükme varmak mümkün görünmemektedir.

Klunili Peter'ın Yahudi karşıtı polemiği ilk bakışta kendisinden önceki yüzlerce yıllık külliyatı oluşturan eserlerin yeni bir benzeridir. Friedman, Kutsal Kitap ve Kilise Babaları'na ait eserlerin Peter'ın üslubu ve eserinin içeriği üzerindeki baskın etkisine dikkat çekerken; Peter'ın Yahudi karşıtı literatürdeki yerini "devlerin omzunda yükselen bir cüce" olarak tanımlar.⁹⁶ Bununla birlikte dikkatli bakıldığında Peter'ın eserinin başlığında dahi sezilebilen bir farklılık da söz konusudur. Başlıkta "müzmin" olarak karşıladığımız "inveterate" kelimesinin içerdiği "iflah olmaz" manası, Peter'ın daha baştan itibaren Yahudilerin ikna edilemeyeceğine inandığını düşündürür. Eserin başlığı, varlık sebebiyle çelişmektedir. Metinde giderek muhatabı ikna etmeye çalışmak yerine, muhatabı düşman olarak görüp, hakaret etmeye ve saldırmaya yönelik üslup beşinci bölümdeki Talmud eleştirileriyle zirveye çıkar ve Peter sonunda muhatabının kesinlikle ikna edilemeyeceğine hükmeder. Çünkü Yahudi zihni Talmud'un saçma ve Tanrı'ya karşı küfür içeren hikâyeleriyle dolmuş, akıl ve mantık bu yüzden ondan uzaklaşmıştır. Talmud ve onun yazarlarının yeri ebedi ateş olmalıdır.⁹⁷

Bugünden bakıldığında, Peter'ın Yahudilere karşı tavrındaki, Kilise'nin ve dönemindeki laik otoritelerin genel yaklaşımını aşan sertlik ve Talmud'la ilgili ortaya koyduğu yeni farkındalık, gelecekte yaşanacakların habercisi gibidir. Sonraki yüzyıllarda Avrupa Hıristiyanları arasında özellikle Hıristiyanlık ve İsa Mesih'le ilgili içeriği bağlamında Talmud'a ilgi artmış, Yahudiler Avrupa'nın farklı ülkelerinde düzenlenen münazaralarda inançlarını savunmaya zorlanmış,⁹⁸ Talmud nüshaları toplatılıp yakılmış,⁹⁹ İspanya'da ise vaftiz olup Hıristiyanlığı kabul etmek veya ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁰

⁹³ Tolán, *Petrus Alfonsi and His Medieval Readers*, 116-117.

⁹⁴ Sekizinci ve onuncu yüzyıllar arasında yazıldığı düşünülen, haggadik yorumlar içeren bir Yahudi metni. Bk. Crawford Howell Toy & Louis Ginzberg, "Ben Sira, Alphabet of", *Jewish Encyclopedia*, 2: 678-681, erişim: 10.06.2024, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/2888-ben-sira-alphabet-of>.

⁹⁵ Bu konudaki tartışmalar için bk. Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", XIV-XX.

⁹⁶ Friedman, "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem", XXV.

⁹⁷ Peter the Venerable, *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*, 244.

⁹⁸ Detaylı bilgi için bk. Fatma Seda Şengül, *Yahudi-Hıristiyan Münazaralarında İsa ve Mesih Tartışmaları -Paris, Barselona, Tortosa Örnekleri-* (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).

⁹⁹ Detaylı bilgi için bk. Yvonne Glikson, "Talmud, Burning of", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik (Detroit (Mich.): Thomson, 2007), 19: 481-483; Seda Özmen, "Orta Çağ Yahudi Karşıtlığına Bir Örnek Olarak Talmud'un Yargılanması ve Yakılması", *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2 (2021): 432-461.

¹⁰⁰ Detaylı bilgi için bk. Paola Tartakoff, *Between Christian and Jew: Conversion and Inquisition in the Crown of Aragon, 1250-1391* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2023).

Sonuç ve Değerlendirme

Yahudilere yönelik Hıristiyan savunusu ilk Hıristiyan yazarlardan itibaren önemli başlıklardan biri olmuş ve Kilise yazınında bu konuda bir külliyat oluşmuştur. Peter'in eseri de ilk bakışta bu külliyat içinde kendisinden önceki Kilise Babaları'nın argümanlarının bir derlemesi olarak nitelendirilebilecek bir yere sahiptir. Özellikle ilk üç bölüm ve dördüncü bölümün ilk yarısı için bu nitelendirme doğrudur. Peter kendisinden öncekilerin tartıştığı Mesih ve özelde İsa Mesih'e dair konuları, yine öncekilerin metodunu kullanarak Kutsal Kitap temelinde tartışmaktadır. Argümanlar büyük oranda aynıdır; hatta, yukarıda da ifade edildiği gibi, zaman zaman Kilise Babaları'ndan doğrudan iktibaslar yapmıştır.

İçerik olarak Peter'in öncekilerden ayrıldığı iki nokta vardır. Bunların ilki, dördüncü bölümün sonunda Hıristiyan mucizelerini konu edinmesi ve Yahudilerin belki bu yolla ikna edilebileceğine dair vurgusudur. İkinci nokta ise beşinci bölümü Talmud'a ayırarak, dikkatleri Talmud'un içeriğine ve onun Yahudiler üzerindeki etkisine çekmesidir. Yukarıda görüldüğü gibi Peter mucizeleri gündeme getirme sebebi olarak Yahudileri akıl yoluyla ikna etmenin mümkün olmadığına kanaat getirmesini göstermektedir. Talmud'u gündeme getirdiğinde ise onun Yahudiler üzerindeki Tanrı'yı dahi aşan otoritesine dikkat çekmiştir.

İçerikle ilgili bu iki farklılıkla bağlantılı olarak Peter'in eserinde çizdiği Yahudi imajı da klasik apolojilerden iki noktada büyük ölçüde ayrılmaktadır. İlk olarak, Eski Ahit'e iman yönüyle Hıristiyanlarla ortak bir paydada buluşan ve onun ilahî kaynaklı olup, tahrif de edilmediğine varlıklarıyla şahadet eden Yahudi imajı, Peter'in Talmud eleştirisiyle paramparça olmuştur. Bu yeni Yahudi, Talmud'u Eski Ahit'e tercih etmektedir, Talmud ise Peter'in alıntılıdığı pasajlarıyla Eski Ahit'e kutsal olan ne varsa hepsini ters yüz etmektedir. Peter'in sunumuyla bu durum Hıristiyan zihni açısından bir şok durumunu temsil eder. Bu yeni Yahudi'nin Hıristiyan eskatolojisinde yeri olamayacağını da rahatlıkla söyleyebiliriz. Yani şimdiye kadar uyulan Kutsal Kitap'ın "onları öldürmeyin" emrine dayalı doktrinindeki Yahudi bu değildir. Peter bunu açıkça söylemez ama yazdıklarından bu manayı çıkarmak mümkündür.

İkinci nokta Yahudilerin Mesih'in ölümündeki rolü nedeniyle "Tanrı Katili" olarak adlandırılmasıyla ilgilidir. Bu yeni bir şey değildir ama daha önce bu rolü bilinçsiz olarak oynadıkları kabul edilirken, Peter'in eserinde bunu bilinçli yaptıklarına dair bir algı sezilmektedir. Peter bunu da açıkça söylemez. Ama ilgili kısımda yaptığımız alıntılarda da görülebileceği üzere konuyu her açtığında satır aralarında bunu görmek mümkündür.

Sonuç olarak Peter'in söylemi, kendisinden sonraki dönemlerde Hıristiyan ve Yahudi topluluklar arasında yaşanacak gelişmelere katkısının tespiti zor olsa da, Avrupada Yahudilere karşı tavırda olumsuz bir değişimi işaret etmektedir. Peter'in üzerinde durduğu Yahudilere yönelik fiziksel şiddete ilişkin o eşik, kendisinden sonrakiler tarafından geçilecektir.

Kaynakça

- Abulafia, Anna Sapir. *Christians and Jews in the Twelfth-Century Renaissance*. Londra; New York: Routledge, 1995.
- Bruce, Scott G. *Cluny and the Muslims of La Garde-Freinet: Hagiography and the Problem of Islam in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 2015.
- Cohen, Jeremy. "Christian Theology and Anti Jewish Violence in the Middle Ages: Connections and Disjunctions". *Religious Violence Between Christians and Jews: Medieval Roots, Modern Perspectives*, ed. Anna Sapir Abulafia, Londra: Palgrave Macmillan UK, 2002, 44-60, https://doi.org/10.1057/9781403913821_3.
- Cohen, Jeremy. *Living Letters of the Law: Ideas of the Jew in Medieval Christianity*. Berkeley: University of California Press, 1999.
- Constable, Giles (ed.). *The Letters of Peter the Venerable, Volume II*. Cambridge: Harvard University Press, 1967.
- Evitt, Regula Meyer. *Anti-Judaism and the Medieval Prophet Plays: Exegetical Contexts for the <i>Ordines Prophetarum</i>*. University of Virginia, 1992, <https://doi.org/10.18130/V3SF2MB2K>.
- Friedman, Yvonne. "Introduction to Petri Venerabilis Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem". *Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*, LVIII, Brepols: Turnholt, 1985, VII-LXX.
- Funkenstein, Amos. *Perceptions of Jewish History*. Berkeley: University of California Press, 1993.
- Glikson, Yvonne. "Talmud, Burning of". *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Detroit (Mich.): Thomson, 2007, 19: 481-483.
- Grayzel, Solomon. "Papal Bulls". *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik, Detroit (Mich.): Thomson, 2007, 4: 277.
- Hack, Achim. "Polemics". *The Brill Dictionary of Religion*, ed. Kocku Von Stuckrad, Leiden: Brill, 2007, 3: 1464-1465.
- Horbury, William. "Church Fathers". *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler & Neil Wenborn, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 94-96.
- Horbury, William. *Jews and Christians in Contact and Controversy*. Edinburgh: T & T Clark, 1998.
- Iogna-Prat, Dominique. *Order and Exclusion: Cluny and Christendom Face Heresy, Judaism, and Islam*. Çev. Graham Robert Edwards, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2003.
- Kessler, Edward. *An Introduction to Jewish-Christian Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Kritzcek, James. *Peter the Venerable and Islam*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1964.
- Leighton, Christopher M. "Polemics". *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler & Neil Wenborn, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 347-348.
- McLean, Bradley H. *Citations and Allusions to Jewish Scripture in Early Christian and Jewish Writings Through 180 C.E.* Lewiston: Edwin Mellen Press, 1992.
- Momigliano, Arnaldo. "Sibylline Oracles". *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York: MacMillan Publishing Co., 1987, 13: 305-308.
- Novikoff, Alex J. *The Twelfth-Century Renaissance: A Reader*. Toronto: University of Toronto Press, 2016.
- Özmen, Seda. "Orta Çağ Yahudi Karşıtlığına Bir Örnek Olarak Talmud'un Yargılanması ve Yakılması". *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2 (2021): 432-461, <https://doi.org/10.52835/19maysbd.908147>.
- Paget, James Carleton. "Adversus Judaeos Literature". *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler & Neil Wenborn, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 6-8.
- Peter the Venerable. *Against the Inveterate Obduracy of the Jews*. Çev. Irvan M. Resnick, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2013.

- Peter the Venerable. *Writings Against the Saracens*. Çev. Irven M. Resnick, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2016.
- Petri Venerabilis. *Adversus Iudeorum Inveteratam Duritiem*. Brepols: Turnholti, 1985.
- Petri Venerabilis. *Contra Petrobrusianos Hereticos*. Turnholti: Brepols, 1968.
- Petrus Alfonsi. *Dialogue Against the Jews*. Çev. Irven M. Resnick, Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2006.
- Petrus Venerabilis. *De miraculis libri duo*. Turnholti: Brepols, 1988.
- Quodvultdeus. *Quodvultdeus of Carthage: The Creedal Homilies: Conversion in Fifth-Century North Africa*. Çev. Thomas Macy Finn, New York: Newman Press, 2004.
- Resnick, Irven. "Peter the Venerable on the Talmud, the Jews, and Islam". *Medieval Encounters*, 24 (2018): 510-529, <https://doi.org/10.1163/15700674-12340029>.
- Resnick, Irven M. "Introduction to Against the Inveterate Obduracy of the Jews". *Against the Inveterate Obduracy of the Jews* (The Fathers of the Church, Mediaeval Continuation 14), Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2013, 3-46.
- Resnick, Irven M. "Introduction to Dialogue Against the Jews". *Dialogue Against the Jews* (The Fathers of the Church, Mediaeval Continuation 8), Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2006, 3-36.
- Resnick, Irven M. "Introduction to Writings Against the Saracens". *Writings Against the Saracens* (The Fathers of the Church, Mediaeval Continuation 16), Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2016, 3-24.
- Richardson, Peter & David Granskou (ed.). *Anti-Judaism in Early Christianity, Volume 1: Paul and the Gospels*. Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1986.
- Simonsohn, Shlomo. *The Apostolic See and the Jews: Documents: 492-1404*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1988.
- Simonsohn, Shlomo. *The Apostolic See and the Jews: History*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1991.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Reddiye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, 34: 516-521.
- Şengül, Fatma Seda. *Yahudi-Hıristiyan Münazaralarında İsa ve Mesih Tartışmaları -Paris, Barselona, Tortosa Örnekleri-*. Doktora Tezi, Bursa Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Şengül, Mahmud Sami. *Yahudilik Karşıtı Hıristiyan Polemikleri Bağlamında Klunili Peter (Peter the Venerable) ve Mesih Eleştirisi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Tarakçı, Muhammet. "Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2005): 135-146.
- Tartakoff, Paola. *Between Christian and Jew: Conversion and Inquisition in the Crown of Aragon, 1250-1391*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2023.
- Tolan, John V. *Petrus Alfonsi and His Medieval Readers*. Gainesville: University Press of Florida, 1993.
- Toy, Crawford Howell & Louis Ginzberg. "Ben Sira, Alphabet of". *Jewish Encyclopedia*, 2: 678-681, erişim: 10.06.2024, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/2888-ben-sira-alphabet-of>.
- Wilson, Stephen G. (ed.). *Anti-Judaism in Early Christianity, Volume 2: Separation and Polemic*. Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1986.
- Young, Karl. *Ordo Prophetarum*. Madison: Wisconsin Academy of Sciences, 1922.
- Young, Karl. *The Drama of the Medieval Church*. Clarendon, 1967.